

לע"נ מאיר מבורך ז"ל
ואלכסנדר נוימן ז"ל

הרב נחום ברנסון - ר"מ בישיבה

מנין נולדו אבות המלאכה בשבת?¹

ראשי פרקים

מבוא

א. תורה שבכתב

הנביעה מהתורה שבכתב

נספח: מלאכות שהתורה צינה אותם בפרט.

ב. שיטות תנאים

שיטת רבי והמכילתא דבי רב

שיטת רבי ע"פ רש"י ודחייתה

שיטת רבי אליעזר

שאלת מיקום המשנה

ג. תלמוד בבלי

מחלוקת האמוראים (גמרא דף מט ע"ב)

ד. שיטות הראשונים בבירור הבבלי

בעיה בשיטות שבגמרא

שיטה א' ברמב"ן

שיטת התוס'

שיטת היראים

שיטה ב' ברמב"ן

שיטת הרב האי גאון

ה. שיטת התלמוד הירושלמי

מבוא

באמצע פרק שביעי בשבת², מונה המשנה שלושים ותשעה אבות מלאכה האסורים בשבת. מטרתנו במאמר, לברר, מנין נובעת רשימת המלאכות האסורות בשבת, או במילים אחרות: כיצד התררים - הלכות מרובות, תלויים ויונקים משערה - מקרא מועט³.

ב'שערה' זו עסקו תנאים ואמוראים בשני התלמודים ואנו תלמידי תלמידיהם לשאוב מימיהם אנו רוצים.

סוגיה זו, שעסקנו בה בבית המדרש, עניין לה בשני רבדים, רובד פרטי ורובד כללי. כפרט, עוסקת בהבנת יסוד השביתה ממלאכה בשבת, וערך חיי המעשה המכנינים

¹ שיעור שהועבר בישיבה.

² דף נעג).

³ עי"פ המשנה חגיגה פ"א, מ"ח.

שבילי נהר דעה

לשבת והיונקים ממנה⁴.

ככלל, היא עוסקת באשיות המדרש, שכן הן עוסקות בתפר שבין תורה שבכתב ובע"פ. למעשה אלו אף אשיות בית המדרש, שכן במקום היניקה של ההרים מהשערה נמצא החיבור דלתתא, ה'מפתח', לגילוי דבר ה' בזמן ההוא ובע"ה אם נעמול בו אנו כדבעי, אף בזמן הזה.

א. תורה שבכתב

התבוננות בתורה

המקראות מצביעים על קשר בין איסור מלאכה בשבת לשלשה עניינים:
א. בריאת העולם - מלאכת הבורא והשבתון ממנו הנו עניין שראוי להידמות בו לבורא:

"ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלקיך לא תעשה כל מלאכה... כי ששת ימים עשה ה' את השמים... וינח ביום השביעי על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו"⁵.

ב. שעבוד מצרים - מלאכות שעשה עם ישראל במצרים והשחרור מעבודת מצרים:
"ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר"⁶. "ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלקיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך... למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' אלקיך משם... על כן צוך... לעשות את יום השבת"⁷.

ג. קישור עבודת המשכן בעניין השבת - "ויקהל משה את כל עדת בני ישראל... אלה הדברים אשר ציוה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש שבת שבתון לה'... ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל... קחו מאתכם תרומה... הביאו את תרומת ה' למלאכת אהל מועד ולכל עבודתו ולבגדי הקודש... לכל מלאכת העבודה הביאו... להביא לכל המלאכה... מלאכה היתה דים"⁸.

המכילתא דרבי ישמעאל⁹ ומכילתא דרשב"י¹⁰, עומדים על עניין הקשר - ערך

⁴ ריה"ל, כוזרי מאמר שלישי, סימן ה.

⁵ שמות כ, ח-יא.

⁶ שמות כג, יב.

⁷ דברים ה, יג-טו.

⁸ שמות פרקים לה-לו.

⁹ מכילתא דרבי ישמעאל ויקהל פרשה א: "ויקהל משה וגו'. למה נאמרה פרשה זו, לפי שהוא אומר ועשו לי מקדש, שומע אני בין בחול בין בשבת, ומה אני מקיים מחלליה מות יומת, בשאר כל המלאכות חוץ ממלאכת המשכן; במלאכת המשכן, ומה אני מקיים, ועשו לי מקדש, בשאר כל הימים חוץ מן השבת; או אף בשבת, והדין נותן, ומה עבודה שאינה באה אלא מכוח המכשירין חרי היא דוחה שבת, מכשירי עבודה שאין עבודה באה אלא מכוחן, אינו דין שידחו את השבת, כגון שניטלה קרנו של מזבח או שנפגמה הסכין, שומע אני יתקנם בשבת, תלמוד לומר ויקהל משה, בחול ולא בשבת".

¹⁰ מכילתא דרשב"י פרק לא, פסוק טו: "ויביום השביעי שבת שבתון קדש לה" למה נאמר, לפי שהוא

השביתה ממלאכה בשבת, דוחה גם את מלאכת הקודש של בניית המשכן. כשברקע הדברים כנראה וידוע ומפורסם - עבודת הקודש עצמה, העבודה במקדש, כן דוחה את איסור המלאכה בשבת.

א. בריאת העולם

חרב מנחם שניאורסון זצוק"ל זי"ע מבאר את עניין המלאכה והשביתה ממנו בבריאת העולם. האדם היה מצווה לעשות מלאכה: "ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה"¹¹, זאת בהקבלה לקב"ה - "כי ששת ימים עשה את השמים ואת הארץ"¹²... "אף השבת כבר נקבעה: "ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו"¹³, כך שכלל המלאכות והשביתה מהם ביום השביעי היה עולם המצוות של אדם הראשון. אם אדם הראשון חרש בגן או בנה בה מבנה, הרי הוא בכך עוסק בשכלול הבריאה ובכך הולך בדרכי ה' שגם הוא יצר ושכלל. אולם החטא הביא לכך, שעולם העשייה של האדם יחשב עשייה בחול. כך למשל במקום שתפירת חולצה תיחשב קיום מצווה וביטוי קדושתו, נשאר מנו רק מעשה של חולין¹⁴. עי"פ זה, מעין מלאכת הבריאה, אופי המלאכה האסורה צריך להיות - יצירה¹⁵.

ב. שעבוד מצרים

שעבוד מצרים והגאולה ממנו, מובילים לאיסור של עבודות העבד העוסק בתחומי המחיה השונים של האדם. בעקבות זה, נאסרת השבת במלאכה, עי"מ שעבדי האדם יוכלו לנוח לעומת, ישראל עם העבדים, שלא ניתנה לו המנוחה. "לפי שבמצרים עבדו בהם בישראל בפרך, ויפרך בא"ת ב"ש יוגלי' (39) שהם מלאכות ארבעים חסר אחת וכשנגאלו ממצרים הזהירם על השבת לשבות מאותם ל"ט מלאכות"¹⁶.

בגורי האר"י רעיון זה מקבל לבוש סימבולי - שעבוד לעבוד את האדמה:

"כתבו גורי האר"י בשמו, שכל הל"ט מלאכות שנמצאו בכל מלאכת העבודה, כולם נתהוו מן הל"ט¹⁷ קללות שנתקללו אדם וחווה והנחש, שבוזה נתקללה האדמה וכל צבאיה שלא תוציא הארץ צמחה כי אם על ידי המלאכות, וע"כ החיוב בששת ימי המעשה לברר ענפי הקדושה מכל דבר בל"ט מלאכות. ולפיכך בעת שיהיה התיקון השלם - לא יהיו צריכין עוד לשום מלאכה, כאז"ל

אומר יאלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדשי (ויקי' כג, ד). יכול כשם שמועדות מסורין לבית דין כך תהא שבת מסורה לבית דין, ת"ל 'ביום השביעי שבת שבתון קדש לה" לשם שבת מסורה, ואין שבת מסורה לבית דין. כך הוא אומר ישבת הוא לה' בכל מושבותיכם. כל העושה מלאכה ביום השבת אפילו מלאכת המשכן".

¹¹ בראשית ב, טו.

¹² שמות כ, יא.

¹³ בראשית ב, ג.

¹⁴ תורת מנחם.

¹⁵ תוך מגבלת האדם של יצירת יש מיש.

¹⁶ תוספות ד"ה למען תזכור בפסחים (ק"ז:).

¹⁷ נראה שביסוד הרעיון שמקור ל"ט הוא עי"פ משמעות לט בארמית - קללה.

שבילי נהר דעה

עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת¹⁸."

ג. הקישור למשכן

כפי שראינו, הקישור עם המשכן מראה על שני דברים: שיש קשר בין הקדושות ושאינן לדחות את השבת עקב מלאכת בניית המשכן¹⁹. אולם, יש כאן קשר נוסף, והוא בין עולם המלאכה של המשכן, לבין עולם המלאכה האסור בשבת. בפשטות, הדבר מובן בכך שהבניה במשכן נחשבת עבודת קודש. אם נתחשב בהקשרים הנוספים, הרי שזה בהקבלה למעשי ה' בבריאה שהנן מעשיו של ה"קדוש" ברוך הוא. בניגוד למלאכה בעולם המצרי של עשייה בחולין. לכאורה, אם זו מלאכה של קודש היא יכולה לדחות את השבת אלא שאף עבודת הקודש של הקב"ה - הבריאה לא דחתה את השבת. רעיונית, יש כאן, לכאורה, יסוד גדול של הבהרה שהמשכן עצמו הינו בעולמו וחלק מעולמו של האדם ע"פ הדרכת ה' ומצוותיו, ובו מגיעים לשיא של עשייה של קודש שהינו מעל לעולמו של האדם, ואף מעל עולם השבת של הקב"ה. שכן עניינו איננו בריאה, אלא הבאה לתכלית הבריאה, וכעין השבת שזהו עניינה - כימעין עולם הבא היונק מ'מעייני' העולם הבא. בחקשר של המשכן, המלאכה היא מלאכת האומן הבונה בית וכלי קודש לה' מפאר יכולת האדם. מעשה האומנות, הנה מלאכה עם תכנון, מגמה ועשייה, עם מחשבה ומיומנות, ומכך אופי המלאכות הוא של "מלאכת מחשבת". בהמשך נראה כי ישנו קישור בעל אופי אחר בין מלאכת המשכן והשבת ממלאכה בשבת, המציב באור אחר לגמרי את ענייננו ומהווה גישה רביעית.

נספח - ביחס למלאכות שהתורה פרטה אותם

יש להעיר: ישנן מלאכות מסוימות שהוזכרו בפירוש בתורה שהן אסורות בשבת: בוודאי ראוי לברר באופן יסודי בשאלה: מדוע התורה ראתה צורך לפרט חלק מהמלאכות, ומדוע דווקא את אלה? אך אנו נתייחס לעניין זה רק באופן בסיסי, תוך העלאת כיווני מחשבה.

התורה פרטה מלאכות מסוימות שאסור לעשותם בשבת להבהיר עניין מסויים. אפשר, שישנה מגמה להדגים חלק על מנת שניתן יהיה לגבש עמדה לגבי מה עוד בשם מלאכה יקרא לה. ואפשר, שעניינם הבהרות לצדי התלבטות היכולים לעלות. חורש וקוצר צוינו בפרט שנאסרו בשבת: "...וביום השביעי תשבות ובקציר תשבות"²⁰.

לא מן הנמנע שהוזכרו, להבהיר שאף מלאכות שלא נזקקו לעשותם בפועל, שכן היה להם כבר מן המוכן למשל קורות חתוכות וכדומה, עדיין נחשבות למלאכות, שכן הן היו נצרכות להיווצרות המבנה. אולם, הרושם מן הפסוק הוא, שאין מדובר על איסור מלאכה, אלא על חיוב לשמור על שבת בעונת החריש ובעונת הקציר, שהם

¹⁸ דברי יואל ח"ד עמ' שיד.

¹⁹ ע"פ שתי המכילות. ראה הערות 10 ו11.

²⁰ שמות לד, כא.

שבילי נהר דעה

תקופות עם עבודה מרובה, ואפשר שהיה מקובל בזמנים אלו לדור בשדה. הבערת אש²¹, לחילוק חטאות או ע"מ לחייב על הבערה בלאו בלבד²². אפשר ג"כ לומר שהיא שונה משאר המלאכות בכך שאין בהבערה תוצר ממשי אלא ריאקציה הפולטת חום ואור. הוצאה²³, באופן דומה, איננה מלאכה 'קלאסית', כך שהיא אף קבלה את התואר 'מלאכה גרועה', ונצרכה להיות מצוינת בפירוש ע"מ שתיכלל²⁴.

ב. שיטות תנאים - רבי ורבי אליעזר

שיטת רבי - מכילתא דבי רב

"ויאמר אליהם אלה הדברים - רבי אומר להביא ל"ט אבות מלאכות שאמר להם משה בע"פ"²⁵. בפשטות, רבי אומר כי ל"ט אבות המלאכה נמסרו והובררו למשה בסיני בע"פ, אף שאין הם מפורטים בתורה. הרבה חושבים, בהסתכלות ראשונית, שרבי עוסק בשאלה שהיא כותרת המאמר, ופוטר באמצעות מסורת או סברה שאני יודע שישנן ל"ט אבות מלאכה, וכן, מניין לנו מה הם בהעברה בע"פ - חלק מהתורה נמסרה בכתב וחלק בע"פ. אולם, אם זו מסורת כה עתיקה, מדוע רבי אומר שלא "בשם אומרה ויביא גאולה לעולם"?

מנין לרבי ידיעות אלה?

אלא, שהמכיר דרכי המדרש וחז"ל, והמתבונן ביסודיות במקראות מחד ובדרשה עצמה מאידך, יתברר לו העניין:

"ויקהל משה... ויאמר אלהם אלה הדברים אשר ציוה ה' לעשות אותם: ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש... כל העושה בו מלאכה יומת... ויאמר משה אל כל... לאמר זה הדבר אשר ציוה ה' לאמר: קחו מאתכם תרומה..."²⁶

ראשית, מדוע בציווי שבת נאמר אלה הדברים לשון רבים לעומת ציווי התרומות בלשון יחיד - "זה הדבר"? בשני ההקשרים ניתן היה לנקוט כל אחד מהלשונות, אז למה שנה הכתוב?

שנית, הפסוק הראשון ניתן להיקרא בשני אופנים:

1. "ויקהל... ויאמר אליהם: "אלה הדברים אשר ציוה ה'..."
2. "ויקהל... ויאמר אליהם אלה הדברים אשר ציוה ה' לעשות אותם: "ששת ימים תיעשה..."

במילים אחרות, אפשר ש"אלה הדברים..." הנו משפט פתיחה שאמר להם משה, או

²¹ שמות לה, ג.

²² מחלוקת תנאים בגמרא שבת (ע).

²³ אם זאת הכוונה ב"אל יצא איש ממקומו ביום השבת" (שמות טז, כט) או בסיפור המקושש.

²⁴ אם אמנם היא המלאכה אותה חתורה מציינת.

²⁵ מכילתא, ויקהל פרשה א.

²⁶ שמות לה, א-ה.

שבילי נהר דעה

שהתורה מספרת לנו כי משה רבנו אמר לעם את הדברים שצריך לעשות. על פי הקריאה שהתורה מתארת לנו בפסוק זה שמושה אמר להם את הדברים אשר ציווה ה' לעשות אותם. לא דבר - אלא דברים, לא חלק - אלא את הנושא כולו על בוריו, הדברים בכללותם - "ויאמר אליהם [את] אלה הדברים...". "אלה" - ולא אחרים, שכן הכל נמצא כאן ללא חסרון כלל. ולומד מכאן רבי, שמושה אמר להם בע"פ את המלאכות האסורות בשבת ובארם. יתר על כן, יש גרסאות שהציטוט אותו דורשים הוא - "ויאמר אליהם", יש שכתוב - "אלה הדברים" ויש שכתוב: "ויאמר אליהם אלה הדברים". אפשר, שהיות הלשון "דברים" או "ויאמר" ואולי שניהם - הציטוט מהפסוק אותו דורשים, יש בכך אמירה שהם מהווים את עצם בסיס הדרשה בהצביעם על אופי מסירת הדברים עצמם למושה, שמאפיינים אותם שהם "דיבורים", כלומר מאותו חלק בתורה שהוא דיבורים ואמירות - מסגרת התושבע"פ. אמנם, רבי נוקב מספר ל"ט, אך אין זה אומר שניתן מתוך הכתוב לדעת זאת, או כי מסורת על כך, אלא שזה המקובל מתוך מקורות אחרים.

שיטת רש"י בדעת רבי והקושיות עליה.

בבבלי, במקום אחד²⁷ רבי ובמקום אחר²⁸ רבי נתן דורשים:

"דברים הדברים אלה הדברים מכאן לשלושים ותשע אבות מלאכה שלימד ה' את משה".

המקור מעיד שמדובר בשלושים ותשע אופני מלאכה שונים שמתחייבים כשהם ביחד על כל אחד חטאת. ההקשר שהברייתא מובאת היא שרואים מהברייתא שסוברת שיש שלושים ותשע אבות.

רש"י בשני המקומות טוען הרבה יותר מזה:

"דברים" - משמע תרין ה"א מרבה חד, הא תלת. 'אלה' בגימטרייה תלתין

ושש אלו ל"ט כו".

אך הדבר מוקשה מכמה סיבות ראשית:

- א. מרשים רש"י 'עלה' על הגימטרייה אולם צורת הדרשה כאן מצביעה על כך שרוצה לבסס שהייתה הרחבה בביאור הדברים בע"פ ולא צירוף הערך המספרי - ואמנם במקורות בהם הוא מופיע הוא מבואר באופן ברור בהרבה ממה שהוא מתואר כאן.
- ב. מקור הדורש את הגימטרייה הם אמוראים בדור השני של האמוראים שלא הכירו כלל את רבי וע"פ כל המקורות שבידינו הדרשה לא הוזכרה בפירוט קודם לכן.
- ג. דרשת רבי מופיעה באופן מפורט יותר במכילתא דבי רב ושם רואים שעניין הדרשה ביאור הכתוב כשביאורו הוא שהיו דברים רבים שמושה אמרם ולימדם שם שלא פורטו בפירוט בתורה וכי משה באר להם את נושא השבת בפרוטרוט.
- ד. רבי עצמו כפי שמתברר סובר שיש ארבעים סוגי מלאכות כך שהשימוש בשלושים

²⁷ שבת (צז:).

²⁸ שם (ע:).

ותשע שהיה מקובל אף עליו ולפיכך הביאו והכפילו במשנתנו, שייך יותר לתחום השיקול הדידקטי שיש לבודד את העיסוק באב הארבעים. כלל לא מסתבר שזה שיקול שלא ימנה במסגרת לימוד "אלה הדברים" שבא להציג את כלל מניין המלאכות בתורה.

שיטת רבי אליעזר

רבי אליעזר מציג עמדה לפיה מתחייבים קרבן גם כשעוברים על אב ותולדה דידיה. במבט ראשוני ניתן להבין שלפיו יש ל"ט סוגי מלאכה, להם יש תולדות אלא שביחס לדינים של הבאת חטאת, לשיטתו מביאים על כל מלאכה ואף על 'בני משפחה' אב ותולדה דידיה. אולם התבוננות רחבה יותר על גישת רבי אליעזר מגלה כי רבי אליעזר בכמה הקשרים אינו סובר את העקרונות המקובלים הנלמדים ממלאכת מחשבת:

"הנוטל ציפורניו זו בזו או בשיניו, וכן שערו וכן שפמו... רבי אליעזר מחייב וחכמים אוסרים משום שבות"²⁹.

כלומר מלאכה הנעשית שלא בדרך אומנות ואף יותר קיצוני - בדרך שונה מהמקובל - חשובה מלאכה לרבי אליעזר.

אף מלאכה שאינה לגופה חשובה מלאכה בדיוק באותה מידה:

"הצד פרעוש בשבת - רבי אליעזר מחייב ורבי יהושע פוטר"³⁰

יסוד זה ראינו אף בסוגיית 'מתעסק' שם טוענת הגמרא שרבי אליעזר פטורים להביא קורבן על מעשה שעשה אדם בלא כוונה בעקבות לימוד מהבהרה בפרשיה העוסקת בחיוב קורבן חטאת.

רש"י שם מוכיח מזאת שרבי אליעזר אינו סובר את דרשת רב נחמן שפטר את 'המתעסק בשאינו מתכוון' בשבת מחטאת כי "מלאכת מחשבת אסרה תורה (בשבת)" ובפשטות אינו דורש כלל את סמיכות פרשיית המשכן לאיסור מלאכה בשבת לעניין אופי המלאכה אלא לעניין בסיסי של איסור בניית המשכן בשבת וכמקובל במדרשי ההלכה הדורשים סמיכות זו {מכילתא דרבי ישמעאל, מדרש הגדול ועוד}.

לפי רבי אליעזר כל מלאכה אף שדומה לחברתה, עומדת בפני עצמה ויביאו עליה קורבן בפני עצמו. האין הדברים מצביעים על כך לכאורה שרבי אליעזר כלל אינו סובר שיש ל"ט אבות מלאכה!?

סיכומו של דבר: אף אם רבי אליעזר לומד מהמשכן יהיה זה רק בבחינת רשימת תקדימים ודוגמאות כשכל הדומה ייכלל אף הוא בשם מלאכה. אולם כל מלאכה השונה בחברתה אף שדומים, מלאכה אחרת היא וחטאת אחרת ועל אף מלאכות שונות, יביא אף חטאות³¹.

²⁹ משנה שבת פ"י מ"ו.

³⁰ שבת (קז:).

³¹ משנה כריתות פ"ג מ"י.

שבילי נהר דעה

שאלת מיקום המשנה

מיקום המשנה של ל"ט אבות המלאכה מתמיהה: במקום שתיפתח את המסכת היא נמצאת ב'כרסה'. אמנם עניין מיוחד בשביעיות ו"כל השביעין חביבין" ולא בכדי עיקרו של "יום השביעי" הנמצא בדברה שאף היא פותחת באות ז ("זכור..."), נמצאת בפרק שביעי בשבת כשהשבת כמעין עולם הבא הנה מפגש מתוך האלף השביעי ועוד כהנה וכהנה. אולם היא נראית 'תקועה' במקומה בפרק: לא בתחילת הפרק ולא אך זאת, 'חוצצת' בין שני הכללים המובאים במשניות א ו-ג בניגוד למקובל במקומות אחרים {שביעית ז, א ו-ב, מעשרות א, א}. המשנה אינה במקומה המיועד - היא אמורה לעבור ממקומה לתחילת הפרק או המסכת. כיוון שנוסחה בתקופה בה כבר לא מביאים קורבנות עקב חורבן המקדש והדעות הן דעות סביב 'במהרה יבנה המקדש' ולא על סמך מסורות עתיקות ואף אינן בזמננו הלכה למעשה, הושמו במקום שיהיה ברור שאינן במקומם הפרטי³². דברים מעין אלה אמר ר' יוחנן לריש לקיש שרצה להכריע שיהיו חייבים חטאת בכותב בדיו על גבי סיקרא ורצה להשליך מכך הלכה למעשה בזמנו ביחס לכתיבה בגט. תגובת ר' יוחנן לכך: "וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה?"³³. רק כשתבורר הלכה למעשה ב'זמן אמת' תיקבע במקומה³⁴.

ג. ברור העניין בתלמוד

שתי שיטות באמוראים (שבת מט):

ישנן שתי דרכים לגשת לעניין:

- א. 'הפה שאסר הוא הפה שהתיר': התורה צריכה לברר לנו מה היא אסרה.
- ב. התורה סומכת על מקור חיצוני כלשהו ממנו מקור הידיעה 'מה היא מלאכה'.

ובאמת נראה שחלקו בכך רבי חנינא בר תמא ורבי שמעון ברבי יוסי בן לקוניא או רבי יונתן בא כח³⁵:

"קמיבעיא להו הא דתנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת - כנגד מי?

אמר להו רבי חנינא בר תמא כנגד עבודות המשכן.

אמר להו רבי יונתן ברבי אלעזר כך אמר רבי שמעון ברבי יוסי בן לקוניא כנגד

³² פתרון ברוח אחר ראה יצחק גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, תשנ"ב.

³³ גיטין (יט.).

³⁴ לפי זה ניתן ליישב לשון תמוהה ברמב"ם:

הרמב"ם מונה בלשון אחרת את משנת ל"ט המלאכות מאשר לשון המשנה: "זריעה, חרישה, קצירה...". נראה להסביר הדברים לפי דרכנו, שהמשנה עוסקת בהבאת חטאות ולכן מדברת על מי מביא חטאת: "הזורע, החורש הקוצר וכו'". בגלל שהדיון לא מעשי באותו זמן המשנה מושמת במקום שתהיה ניכרות לדבר.

אצל הרמב"ם המסר כבר מבוטא באופן ישיר יותר: הנושא הוא מה אסור בשבת וחתשובה, "זריעה, חרישה וכו'" כאשר ביחס לעצם זה שזה אסור לא צריך לדבר על העושה אלא סוג המלאכה, שנאסרה.

³⁵ שבת (מט:).

שבילי נהר דעה

מלאכה מלאכתו ומלאכת שבתורה ארבעים חסר אחת".
רבי חנינא ב"ח מצביע על מיקום רשימת המלאכות בתורה ור"ש בר"י פותח בפשטות 'שולח אותנו לחפש ב"דפי זהב', את סוגי המלאכות.
שאלת הגמרא "כנגד מי?" ראויה להתבוננות: האם היא מחפשת מה היה המקור ממנו נלמד העניין או אסמכתא לדין ידוע.
אולם, וכך נראה הנכון ביותר בנדון, שיש כאן חיפוש לדבר מסוג שלישי והוא - אישוש וחיזוק להכרעה מסוימת.

"כנגד" בהקשר שלנו מצביעה לכאורה שקימת איזו שהיא מסגרת שבאיזשהו תאום עמה, מובנית רשימת המלאכות. מעין: על פי מה הרשימה הזו נערכה כאשר הלומד מהמשכן סובר שזה בהתאמה למלאכות שהיו במשכן, והשני טוען שזה בהתאמה ליקוד' שבתורה - מניין הופעת המילה 'מלאכה' באופנים מסוימים³⁶. במילים אחרות, בהתאמה למה מדובר כאן על שלושים ותשע מלאכות כשהתשובה היא ע"פ מספר המצוין בתורה.

ברור השיטות – סכום בינים

ברשימה ישנם שני נתונים משמעותיים: מספר מסוים של אבות מלאכה וציון סוגי המלאכות השונים.
מקור המצוין מספר פעמים הופעת המילה מלאכה בתורה אינו מגלה מנין לו ידיעת סוגי המלאכות שיש למנות.
מקור המצוין סוגי פעולות שונים שנעשו במסגרת הליך של בניית המשכן אינו מגלה לכמה סוגי מלאכות שונים יש לפצל את העשייה שם כ"כ אלו הליכים נחשבים מלאכה.
כל אחד מבעלי הדעות אמר רק אחד מהמקורות ומבורר מהדיון בגמרא שישנה מחלוקת ביניהם.

ג. שיטות הראשונים

בעיה בשיטות שבגמרא

לא מובן כיצד ע"י ידיעת מספר המלאכות, הצליחו לגבש עמדה מה הם הסוגים השונים של מלאכה בעולם שיש להכתירם כאבות המלאכה!!

שיטת הרמב"ן (והו"א בתוס')

לתוס'³⁷, ששואלים שאלה זו, יש רעיון מוצלח לכאורה, תמונה שלימה של נתונים יכולה להתקבל ע"י שילוב של שני המקורות. לכך, מציע תוס' והרמב"ן, למ"ד שלומד ממספר פעמים מלאכה שבתורה שישנן שלושים ותשעה סוגי מלאכה, שהלימוד שיש להתבונן במשכן תעזור לברור מה הם הסיווגים השונים. כך למ"ד זה יש אצבע מכוונת העוזרת להגיע לרשימת האבות.

³⁶ ישנן שטות שונות בעניין זה בראשונים ואחרונים. סקירה של הנושא ישנה אצל הרב כשר ביתורה שלמה.

³⁷ (מט: ד"ה כנגד כל).

שבילי נהר דעה

לעומת זאת, המ"ד השני יסבור, שבכל אופן מגיעים למניין מסוים של אבות על ידי התבוננות במלאכות שהיו במשכן.

אמנם אף למ"ד שלומדים מהמשכן להגיע לקריטריונים ובעקבותיהם למניין האבות, קיים קושי כיצד מרשימה של מכלול פעילויות, ללא הוראות סיווג ואף ללא מניין ידוע שצריך לקלוע אליו - כיצד ניתן לקלוע להגדרות המלאכות ולמניינם המדוקדק - שלושים ותשע כאשר יש מלאכות שניתן לסווגם יחד כדומות או למנות מלאכות שונות שסווגו יחד עקב דמיונם כאבות נפרדים?! אי לכך התוספות בוחנים אפשרות שהלימוד ממניין "מלאכה" שבתורה, יעזור לברור את המלאכות שראוי למנותם בכך שהוא יקצוב את מספר המלאכות שיהיו את רשימת המלאכות האסורה. זה יעזור בכך שזה ישפיע ויתערב בבחירת הקריטריונים שיקבעו מה הם המלאכות הראויות להיכלל ברשימה של השלושים ותשע.

אולם, התוספות מוכיח כי למ"ד שלומד מהמשכן, עצם המציאות במשכן מהווה סיבה למנות אף מלאכות קרובות מעצם זה שהיו במשכן אף ללא צורך למלאות איזושהי מכסה של מספר מלאכות³⁸. ע"פ הסבר זה יש לומר, שחז"ל הרגישו נוח להשלים דבר נעלם לכאורה ולא מוחלט ע"י בחינה של המלאכות במשכן ולהגיע לרשימה של סוגי המלאכות הנובעים ממנה. על בסיס מה חשבו כך, נתייחס בהמשך.

שיטת התוספות

תוס' מעלה קושיא המאלצת לא לקבל את ההסבר הזה, והיא: שהגמרא טוענת כי הברייתא המציינת את מקורות המלאכות מהמשכן הנה, לכאורה, שלא בהתאמה לעמדה שמניין פעמים מלאכה מגלה מספר שצריכים למצוא, וכי יש למצאם במלאכות המשכן, ואפילו א"א לומר שחכמים החליטו לחפש את סיווגי המלאכות במשכן.

משתמע מכך כי תוס' מבין כי לדעה שיש מקור רק למספר - הצליחו לדעת גם מה הם המלאכות מתוך התבוננות במציאות של המלאכות הקיימות, וביחס לקושי ע"פ מה ידעו מה להחשיב ומה לא וכיצד יש לסווג את הדברים - י"ל אף שלא ברור כיצד, שחז"ל ידעו איך לעשות זאת. מסתבר, שכוונת התוספות היא, שחכמים בכל אופן יודעים איך אף בלי להשוות למשכן. במילים אחרות בחיוב התורה בל"ט מלאכות יש כבר כוונה לל"ט מסוימים, רק שיש צורך ביכולת אבחון טובה ע"מ לאבחן אותם. המאבחנים הם חכמים כשלכאורה הם אמורים להתבונן במציאות ולהבין מה הם המלאכות להם הכוונה.

בהקבלה, למ"ד שסובר שלומדים מהמשכן - י"ל שחכמים יודעים כיצד יש לסווג ולהחליט מה נחשב מלאכה, ובסופו של דבר להגיע למספר הנכון והסיווגים הנכונים של המלאכות.

כך, טוען אביי³⁹, היה מובן לחכמים מדוע זורה בורר ומרקד יש למנותם כאבות בפני

³⁸ ע"פ הגמרא סוף דף עג.:

³⁹ דף עד.:

עצמם, וכי את 'כותש' אין למנות כאב. ע"פ הבנה זו מספר המלאכות או רשימות של חלקי המלאכות כבר טמון בכתוב, כשהקב"ה סומך על ההתבוננות של חכמים שתוביל לרשימת המלאכות שכוונתו להם. המחלוקת היא לפי התוס', מה הנתון הידוע מהתורה, ובהתאמה, מה הנתון שצריך להשלימו ע"י התבוננות או במלאכת המשכן. פתרון התוספות בפשטות בנוי על אמונת חכמים, שיש בידי חכמים החוכמה לברר מה שבעיניי רגילות לא היה נראה.

שיטת היראים

בעל היראים⁴⁰ בדבריו, מערב בין לימוד מהמשכן לבין הכרת המלאכות שבמציאות: "וראו חכמים אלו מלאכות שהן דומין כנגד עבודת המשכן ומלאכות הדומין לעבודה והיא נקראת מלאכה...אלו הן שהקפידה התורה עליהן כי לא מסרן הכתוב אלא לחכמים ואלו ראויות לקרוא מלאכה".

לכאורה, ניתן לומר, שהוא סובר כעמדה שתוס' דוחה אותה, בדומה לעוד ראשונים⁴¹ שהביאו ולא העלו את קושיית תוס' על הסבר זה. אולם, זה יותר את דבריו מוקשים בקושיית התוספות, וגם הלשון "מסרן הכתוב לחכמים" נשמעת יותר כנתינת אוטונומיה לחכמים בהגדרת המלאכות ולא רק תפקיד פרשני. אי לכך נראה, כפי שמבאר אותם התועפות רא"ם, שי"ל שהוא מבאר לסירוגין ע"פ שתי הדעות כיצד יש לפתור את הקושי: כיצד ניתן ע"י מידע חלקי להשלים תמונה, כשהרושם הוא שאין די נתונים לברר את הנושא באופן מוחלט.

סיבת עירוב הביאור נובעת מכך שישוב העניין לשתי הדעות עקרונית דומה: התורה מסרה את הדבר לחכמים. כוונת הדברים בפשטות היא, שהדבר נמסר לחכמים להשלים את החסר ע"פ שיקול דעת, ואין מדובר, כפי שהבנו בתוס', בהליך של ברור שלושים ותשע המלאכות שהקב"ה קבעם. מסתבר, ששיקול הדעת של חכמים להחליט על אופן יישום ההחלטה כאשר שני בעלי הדעות חולקים מה היה מוחלט ע"י התורה ומה הוטל על חז"ל להחליט: אם נקבע מספר המלאכות אז יש צורך להחליט מה יהיו המלאכות ולסירוגין אם ידוע מהתורה רק שכל המלאכות הן מורכבות מהפעולות שנעשו לבניית המשכן, נותר לחכמים לסווג ולהחליט מה תחשב מלאכה לעצמה.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן נוקט בדרך נוספת והיא שמי שלדעתו מוחלט מספר המלאכות, לומד אמנם מהמשכן סוגי מלאכות, אלא שהוא איננו כפוף למשכן ויכול למצוא מלאכות ולסווגם גם כשאיןם מהמשכן, כאשר המשכן כמקום שהתורה העידה שעשו שם מלאכות, הנו מקור למציאת מלאכות, ללא בלעדיות או הכרח להגדירם דווקא ע"פ המשכן.

⁴⁰ סימן רעד [סמוך לתחילתו].

⁴¹ רמב"ן, רשב"א וריטב"א.

שבילי נהר דעה

לדבריו, הדעה השנייה סוברת, כי אבות המלאכה כולם, כור מחצבתם ההכרחי הוא ממלאכת המשכן שהוסמכה לציווי שלא לעשות מלאכה בשבת. הסבר זה יכול לסבול גם את לשון היראים, כך שאפשר שזאת אף כוונתו, במיוחד בהתחשב בכך שהרמב"ן בא מאותו בית מדרש⁴². בדרך זו נפתרת קושיית התוספות, שכן ניתן לומר, ששמע מהברייתא שכפופים באופן מוחלט למשכן.

סיכום ביניים

בשיטות התוס' הרמב"ן והיראים, באו לידי ביטוי תפיסות משמעותיות על מעורבותם, תפקידם ודרכי פעולתם של חכמים במילוי יעדים שהתורה הציבה להם בישומה למעשה.

בתוס', ראינו את חכמים כפרשנים המוסמכים של התורה והמציאות האנושית. ביראים, הלכנו צעד מרחיק לכת בתפקיד חכמים בהורדת עקרונות או מגמות בסיסיות לפסים מעשיים, אף בתחום שעניינו לכאורה מאוד טרנסנדנטלי - כפרה כלפי שמים.

ברמב"ן, ראינו כיצד חכמים ניגשים בעצמם לברור מושג, תוך הסתכלות בכלל עולם הנתונים שבידיהם - התורה והמציאות, כאשר התורה מהווה לא מקור מצווה או מקור מברר, אלא מקור נתונים נוסף שחז"ל משתמשים אף בו.

שיטת רב האי גאון

מפורסם שרב האי גאון סובר שמעשה המשכן מתייחס לעבודה במשכן המוקם ולא אך ורק להקמתו וכמובא בשמו בתשובה של רבי אברהם בן הרמב"ם: "וכתב רבנו האי גאון ז"ל שאלו האחד עשר מלאכות ישנן בקרבן התמיד בכל יום ובחביתי כהן גדול ובמילואים כולם מזרע וקציר..."⁴³.

סיוע לדבריו יש בירושלמי בהתייחסות למלאכת הוצאה: "ופקודת אלעזר בן אהרון הכהן שמן המאור וקטורת הסמים ומנחת התמיד ושמן המשחה שמן אחד בימין ושמן אחד משמאל והקטורת בחיקו והחביתין בכתף"⁴⁴.

רב האי גאון חרג מההסבר שנקטו שאר פרשנים בבבלי שמדובר במלאכות שנועדו לחקמת גוף המשכן. אמנם הדברים אותם הוא מונה מופיעים בירושלמי בגדרי מלאכה - מלאכת הוצאה - כאשר הירושלמי אומר שאיסור הוצאה מהמשכן היה בטלול חביתין ושמן - דברים שהשתמשו בהם בעבודה במשכן ולא להקמתו, אולם יש כמה קשיים בדבריו. אנו נשתדל להציג אותם ולהתמודד איתם.

⁴² הרמב"ן היה תלמידו של רבי יהודה בר יקר, תלמיד הריצב"א שהיה כרבי אליעזר ממיץ, תלמיד של רבנו תם.

⁴³ מתוך תשובת רבי אברהם בן הרמב"ם.

⁴⁴ ירושלמי, שבת סב, מובא ברש"י צב. בשם רב האי גאון בבאור המשנה. עיין ברבנו חננאל שם.

הקושיות בשיטת רב האי

1. הירושלמי עצמו בהתייחסותו למלאכות סידורא דפת כותב שחרשו במשכן ע"מ לטעת סממנים⁴⁵.
 2. הירושלמי בפירוש הרבה פעמים בסוגיה מביא היכן המלאכה נעשתה במשכן⁴⁶. חוץ מהתייחסות למלאכות שנעשו סביב סממנין שלא מפורש באלו סממנים מדובר, המלאכות הן במסגרת בניית המשכן ולא העבודה בו.
 3. הירושלמי לא כותב שהוצאה במשכן היתה אצל משא בני קהת הוא רק מציין שהאופן שנעשה שם עקב חשיבות העשייה הזו הנה צורת הוצאה. מסתבר שעצם זה שהוצאה נחשבת מלאכה נלמדת מפרשיות בניית המשכן שם אף קראו להבאת החומרים למשכן "מלאכה".
 4. ודאי שלדעת רב האי גאון כירושלמי מלאכות אחרות נלמדות מהקמת מבנה המשכן – שכן התורה כשדברה על מלאכת המשכן ודאי דברה אף על בניית המבנה והכלים. על כן יש להבין כאשר שתי מלאכות בעלי אותו אפיון נעשו שתיהן במשכן, ע"פ מה נקבע מה ישמש אב ומה תולדה – האם יש קושי לרב האי גאון לומר אבות מסממני הצביעה כפי שרש"י והרמב"ם מציגים שהם בבניית המשכן, כך שרב האי גאון ורבנו חננאל בעקבותיו כותבים בכוונה אבות אחרים?
האגלי טל⁴⁷ דן בעניין זה, ומברר מסברה שדעת רב האי גאון שרק מלאכות שנעשו בפועל בעקבות הציווי, ראויים להימנות כאבות. כך משוללים ממניין האבות מלאכות שהספיקו לעשותם וסיימום עוד לפני הציווי על המשכן.
זה יוצר צורך למצוא חלק מהאבות בעסק הקורבנות. זה לא מסביר מדוע לא ימניסים את כל תחום העבודה במקדש להיות מקור למלאכות.
ראוי לציין שלאדמו"ר מסוכאטשוב הייתה סייעתא דשמיא עצומה, כך שגילה מסברה ממה שנמצא בידנו – המשך התשובה של רב האי גאון, שרק קטע ממנו הוא שצוטט בתשובת בן הרמב"ם שהיתה בידו:
וששאלתם, מהו אבות המלאכות דגמיר ממעשה המשכן... זריעה וקצירה היאך היה במשכן? הלא יש בקורבן תמיד כל היום עשירית האיפה סולת ובקרבן אהרון חביתין שבכל יום ובמילואים סל המצות וכל אלה ממעשה משכן... ומאז התחילו במשכן בתשרי במדבר סיני ידע משה כי אינם נוסעים משם עד התמתו, וא"א שיהא סמוכין (לא יכלו לסמוך על כך) כי תצא להם סולת ממקום אחר, אלא זרעו וי"ל שנעשה בו להם נס וקצרו בראש ניסן, והרי ישבו במדבר קדש כתשעה עשר שנה, אלא זרעו וקצרו לקרבנות⁴⁸.
- ע"פ דבריו מובן מדוע הוכרח שלא ללמוד מהכנת סממני הצבע, אם ההנחה נכונה שהשתמשו בצמר שהיה צבוע זה מכבר.

⁴⁵ הוצאת וילנא דף מז...

⁴⁶ שבת פרק שביעי הלכה ב: "צביעה היתה במשכן שחיו משרבטין בבחמה בעורות אלים מאדמים... הקושר... שחיו קושרין את המיתרים... עיבוד היה במשכן שחיו משרטטין בעורות... בנין... שהיו נותנין קרשים על גבי אדנים".

⁴⁷ בפתחה.

⁴⁸ רב האי גאון, אוצה"ג, התשובות דף (מט:).

שבילי נהר דעה

5. מדוע טוען הירושלמי כי אפיה תולדה – הרי היתה במשכן אפיית לחם הפנים?
6. מדוע שחיטה נבדקת האם היא משום צובע או נטילת נשמה - אם היתה במשכן
תאמר משום שהיתה!

7. האם יש ביסוס כל שהוא בבבלי לדבריו?
לכאורה בבבלי עצמו אין הכרח לומר זאת:

הגמרא הביאה שיש מ"ד ששלושים ותשע המלאכות הם כנגד עבודת המשכן. ניתן להבין שעבודה מכוונת לשלבי ההקמה של המבנה וכפי שרש"י מבאר. אמנם משכן מוקם בשלמות דורש אף את האביזרים הדרושים לשימוש בו: קורבנות וכדומה, ואף הציווי להקים מזבחות ומנורה, שערכם, לכאורה, הוא בשימוש בהם להדלקה, הקרבה והקטרה, הדורשים מלאכות ע"מ להפיק את חומרי הגלם הדרושים לשם כך וע"מ להקריבם, מצביע על מגמה ברורה. אולם, לא הכרחי להכליל בהגדרת עבודות בניית המשכן, שניתן לצמצמם למבנה המשכן לבדו, במיוחד אם עדיין לא באו הציוויים בשלב הבנייה ביחס לדרכי העבודה בו.

ע"פ המבורר לנו בינתיים, ניתן לטעון בבבלי כדברי רב האי גאון, רק שלא מצאנו כל ראייה שהיא לעניין בינתיים. סיבה לעשות זאת קיימת והיא שתהיה תמימות דעים בין בבלי לירושלמי, אולם כפי שמתגלה בהרבה מקומות הבדלים בין התלמודים לומדים אנו שאין קושי בכך שלירושלמי ולבבלי דעות שונות, אלה שאלו ואלו דברי אלוקים חיים, כך שאין סיבה לומר לכאורה את מה שמצינו בירושלמי בבבלי. אולם לא רק הירושלמי מורה שיש להכליל מלאכות הקשורות לעבודה במקדש - אף פשט התורה מורה כן, ולכאורה, אף ההגיון הפשוט.

ראשית, הכתוב עצמו מדבר אף על הבאת הנצרך לעבודת המשכן לשם העבודה בו:
"...זה הדבר אשר ציוה ה' לאמר...יביאה את תרומת ה' זהב וכסף ונחשת...ושמן למאור ובשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים...וכל חכם לב בכס יבואו ויעשו...את השלחן...ואת לחם הפנים...ואת מזבח הקטרת ואת בדיו ואת שמן המשחה ואת קטרת הסמים...את בגדי הקדש לאהרן הכהן..."⁴⁹

הדברים המוזכרים: לחם הפנים, קטורת הסמים ושמן המאור, יוצרו בדיוק באותה מסגרת כך שראוי לכאורה שישמשו כאבות!?!
כ"כ, על אף שניסינו לטעון שלא הכרחי לכלול שלבים שניתן לשייכם סביב הכנת הקורבן, הדבר אפשרי ואף מסתבר: אין הם פחות מעשה מלאכה מאשר מלאכות שבהקמה.

ישוב הקושיות

אנו נתבונן בדברי הירושלמי ונשתדל בע"ה להבינם על בוריים. זה יהיה פתח לפתרון הקושיות:
הירושלמי⁵⁰ לומד מלאכת הוצאה מציווי הנשיאה של אלעזר הכהן במסגרת משא

⁴⁹ שמות לה, פסוק 4 ואילך.
⁵⁰ שבת פרק עשירי הלכה ג.

בני קהת⁵¹. יש בדרשה זו תמיחה - נשיאת חלקי המשכן לא נזקקה להקים את המשכן בהקמה הראשונה. אם נדון אחר הקמתו בפעם השניה, אז הרבה מהמלאכות שנעשו להקמה הראשונה כבר לא נזקקו להם בפעמים שלאחר מכן! נראה שלפי הירושלמי יש לכלול במלאכת המשכן אף את הנוקק להקמתו בפעמים אחר שפורק אולם ראוי שיהיה מקור לכך בתורה שאמנם יש ללמוד ממקור זה. אמנם נראה שהמקור לכך בכך שמשא בני קהת הוגדר בכתוב כ"מלאכה באוהל מועדי", דבר שלא נאמר ביחס למשא שאר הלוויים. יוצא א"כ שמדובר בלימוד מיוחד שיש ללמוד מפסוקים אלה על מלאכת המשכן.

סברת רב האי גאון היא שמה שנשיאתו נחשבת חלק מהמלאכה אז ודאי שגם יצירתם (כל עוד ממולא התנאי שראינו, שהמלאכה נעשתה בפועל מאז שצוו על השבת). כיוון שגם הבבלי לומד ממשא בני קהת⁵² למלאכת הוצאה, אז הדברים יהיו נכונים להיאמר בבבלי באותה מדה. אף ראשונים שנקטו שרק ההקמה נחשבת הביאו את דברי רב האי במלאכה זו⁵³.

הגמרא⁵⁴ מתקשה מדוע מנוי אופה ולא מבשל. ברש"י⁵⁵ הסבר השאלה היא בכך שלא היה אופה בבניית המשכן - מדוע א"כ מנו את האב שלא כדוגמתו שהייתה במשכן ממש אלא אב כעין האב.

בירושלמי⁵⁶ השאלה יותר נוקבת: אופה הנו תולדה ולא אב, א"כ מדוע מנו במשנה את התולדה ולא את האב? התשובה שם היא, שהעדיפו לצייר ציור סביב הכנת פת ושהלומד יבין באמצעות התולדה מהי משפחת המלאכה האסורה משום בישול.

רבנו חננאל ההולך בשיטת רב האי גאון מסביר את שאלת הגמרא בבבלי כירושלמי. לשיטת רב האי גאון, שיש ללמוד אף ממעשה הקרבנות: אם לומדים ממעשה

הקורבנות, אז מדוע אפיה שהיתה בלחם הפנים אינה נחשבת אב מלאכה?

האגלי טל⁵⁷ ישב זאת בלמדנות כי האופה לפי רבי דוחה שבת ולכך אין היא יכולה לשמש ללימוד של איסור מלאכה שהיה אסור לעשותו במשכן בשבת. באמצעות תרוץ זה מיושב ג"כ מדוע השחיטה שנעשתה במשכן במסגרת הקרבת הקורבנות אינה משמשת אב שכן אף השחיטה דחתה שבת.

על אף שהתירוץ נפלא נראה לענ"ד דרך אחרת שברובה יונקת מהמקורות.

ראשית יש לשים לב למספר דברים:

רואים על אף שרב האי גאון לא מדבר על עניין זה שהוא היה נמצא לנגד עיניו: בעיון בדברי רב האי גאון בולט באופן מפתיע כל עוד לא מכירים יותר את הסוגיה, שרב האי גאון בדבריו על סדר מלאכות הפת נוקט דוגמאות שונות של מיני מנחה וחביתין במשכן. משום מה הוא אינו מזכיר את לחם הפנים אף שהיא לכאורה

⁵¹ ירושלמי שבת פרק י הלכה ג..

⁵² שבת דפים מב: ו-צב..

⁵³ רש"י שבת דף צב..

⁵⁴ דף עד:..

⁵⁵ שם.

⁵⁶ פרק שביעי הלכה ב.

⁵⁷ בפתחה.

שבילי נהר דעה

דוגמה קלאסית לשיטתו?! כלל וכלל אין זה מקרי:
לחם הפנים איננו יכול להיות ברשימה שכן הירושלמי בפירוש וכך ניתן להבין גם בבלי איננו אב מלאכה – כך מצביעים מקורות אף אם הדבר איננו מובן במבט ראשון ואפילו אם לא יהיה מובן בסופו של דבר. מבחינתנו מדובר בעובדה שבתלמוד אף אם לא נצליח לתת לה הסבר מוכח או מסתבר.
שנית, שאלנו לפי מה קובעים. גם בזה יש כבר תוצר מוגמר בתלמוד. ניתן לומר כפי שאמרנו ביראים או בתוספות שלחז"ל ניתן הכח להחליט או שכך פשוט הבינו אף אם אנו לא נצליח לגמרי לדעת איך עושים זאת בעצמנו.

שלישית, התבוננות בדברי רב האי מראה שהוא נקט אך ורק את הפריטים השייכים ללימוד ממשא בני קהת. אין זה מקרי - אף הירושלמי בכל המקורות שראינו, לא דיבר על דברים שאינם גם שלב משלבי הקמת המשכן חוץ מדבריו במשא בני קהת, כאשר אף הבבלי, בעקבות המשנה, סובר שלומדים ממשא בני קהת. אמנם הגמרא מונה אותם לעניין טלטול בעקבות פרשיית משא בני קהת ורב האי גאון חידש חידוש הגיוני ביותר מסברה שאם לעניין טלטול העצמים המנויים נחשבים שייכים ראוי אי"כ ללמוד ממנו כל המלאכות שנעשו בו. אין אם כן מקום ללמוד מהשחיטה שבעבודה או מלחם הפנים שלא מופיע בלימוד היחודי ושכלל מקרה לא היתה בו בעיית טלטול מדאוריתא במשאם של שאר בני קהת שנשאו לחם פנים ע"ג השולחן, שטלטולם זה אך ורק מרבה בשיעורין על גבי השולחן הנישא.
מובן ג"כ מדוע בישול הוא אב ולא אופה שכן הדברים שמנויים - החביתין ששייך בהם הכנה באש עברו הליכי בישול בשמן.

רביעית, התבוננות בכתובים יש בה הצבעה המביאה להתייחס דווקא לפריטים שרב האי גאון מונה ורמזים חלקם עבים וחלקם דקים שלחם הפנים איננו כלול בעניין זה אף שקצת הוזכר.

הדברים אותם מנה רב האי גאון הם הדברים המנויים בירושלמי שטולטלו ויחשב למלאכה: המנחה שעם התמיד⁵⁸, חביתי הכהנים - במילואים⁵⁹ ובמינוי כהן גדול⁶⁰ מופיעים בכתוב כציווים למשה בין ציווי ה' להקים את המשכן ע"י תרומות בני⁶¹ לבין ביצוע ציווי משה את העם⁶² וביצוע הדבר⁶³. פרשיית ציווי לחם הפנים אינה נמצאת שם.

יש אמנם קושי ביחס ללחם הפנים מדוע לא יחשב אב הרי בציווי המשכן הוא בכל אופן מוזכר – לומר הוא היה חלק מהדברים בהם התעסקו בשלבי ההקמה?
בנוסף למה שכבר אמרנו שרב האי גאון יכבול לירושלמי שאופה היא תולדה, לומר, לא לומדים משום מה מלחם הפנים יש לומר שכיוון שלחם הפנים מודגש בכתוב פחות מהדברים שבהם עשו בישול - בשונה משאר דברים ששייכים לעבודה במשכן

⁵⁸ פרשת תצווה בפרק כט.

⁵⁹ שם.

⁶⁰ שם.

⁶¹ פרשת תרומה בפרק כה.

⁶² פרשת ויקהל בפרק לה.

⁶³ במהלך פרשות ויקהל ופקודי.

שנמנו – קטורת ושמן {לז, כט} והודגש שעשו אותם, ביחס ללחם הפנים לא מופיע שעשו אותם. מופיע רק שצריך להביא {לה, יג} וכי הביאו {לט, לו} ולייתר דיוק ששמו על השולחן לחם פנים כך שלפי מה שכבר אמרנו שאגב השולחן אין זה נחשב טלטול לחם אז אם סודרו לפני ההבאה למשכן על השולחן אזי לא היתה הבאתם נחשבת לעניין הוצאה. אף הפרשה המצווה על עשיית לחם הפנים: "ועשית לחם פנים לפני תמיד" - איננה כאן, לעומת המנחה שעם התמיד, השמן, בשמים לקטורת והחביתין שכן, אזי שיש להכריע מבין אפיה ובישול שבהחלט כלולים זה בזה על הבישול כאב.

נוסף לכך, בישול נראה יותר מרכזי עקב היותו נזקק לעצם הבניה עצמה: הציווי לא להבעיר אש, ציוין בתורה בפרט כמלאכה, השימוש המסיבי בו בבניה היה בהתכת מתכות ע"מ לרתכם וע"מ לעצב צורה בכלים ועיטוריהם, כך שאם הבישול בהתכת מתכת לשם ריתוך וחיבור חלקים יקרא בישול, אז היא הייתה מלאכה משמעותית ביותר בבניה. חוץ מזה שזה הופך את הבישול למלאכה עוד יותר רחבת היקף במלאכת בניית המשכן.

חוץ מזה סביר שינקטו כשיש צורך להכריע בין שני אופני הכנה באש את אופן ההכנה הנפוץ ביותר בעולם ובמשכן. החחלטה או שנעשתה ע"י חכמים או שנמסרה להם כבר ע"י משה כפי היוצא מדרשת המכילתא או שהחלטה איננה כה חשובה – במקרה דנן אין בה נ"מ: המלאכות במשכן מהוים רק תקדימים מהם יש ללמוד מה הם המלאכות כשכל תקדים מנוי מיצג משפחה שעליה מביאים חטאת אחת. לעניין זה א"כ אין נ"מ אם נוקטים אופה או מבשל.

אם כך הדבר מדוע הירושלמי שואל מדוע נקטו אפיה ולא בישול שהוא האב? יש לומר שהיה ידוע ממקורות תלמודיים שהתקדים שהיה נקוט חוץ ממשנתנו היה בישול ולא אפיה או שהגמרא חשבה שברור שבישול מוביל בהרבה ולכך הוא התקדים המתבקש ואפשר שבגלל איזו שהיא נ"מ נקטו את החריג יחסית כשהתשובה היא - אף סידור הפת כלולה במלאכות ולכן באותה מידה אף היא יכולה להיכתב - היא נוחה לנו יותר עקב בהירות השלבים הנחוצים בהכנת הפת. לסיכום, יש יסוד בבבלי לדברי רב האי גאון:

השאלה מדוע בישול ולא אפיה נראית משמעותית יותר לפי הירושלמי. בבלי וירושלמי אינן באופן מוחלט שתי תורות נפרדות. מצאנו אף בבבלי לימוד ממשא בני קהת ואף בירושלמי לא מצאנו בשאר מלאכות גישה שיש ללמוד מהעבודה במשכן.

השאלה מדוע מנו אופה ולא מבשל, מבוארת ונהירה ביותר לפי הירושלמי למה לבאר אותה אחרת מהירושלמי?!

אף הבבלי מציין שיש ללמוד ממשא בני קהת. במשא בני קהת אין בעיה של הוצאה של לחם הפנים שיש בהם רק מרבה בשעורים ביחס לשולחן לעומת החביתין שנושאים אותם ביד ויש בהם בעיה של הוצאה. לחם הפנים בכל אופן נועד לעבודה במקדש רק שצריך שיהיה תמיד אז דאגו שיהיה כבר מההתחלה אך דברים שלימדו שזה מלאכה לטלטל ומלאכה שבהקמת המשכן זה הדבר שיועד ללמוד ממנו או הדבר שחז"ל החליטו ללמוד ממנו.

שבילי נהר דעה

הירושלמי בפירוש ביחס לחורש מדבר על סממנים ולא שלבי גידול החביתין בניגוד לרב האי גאון ובניגוד למה שמופיע שעשיה במיני דגן שזה לכאורה כן סידור הפת, היתה במשכן ושתהיה א"כ אב? אלא שמה שדובר בו היה סדר חביתין שסופו בישול ולכן השאלה היתה במקומה ומה שהירושלמי דיבר על חרישת סממנים ולא תבואה כרב האי, יש לומר שכל דוגמה שתנקוט מהמשכן שהיה בקנה מידה גדול יחשב תקדים. וכי לא משנה אם גם זרעו סממנים או נטעו סממנים אחרים אם תנקוט המשנה זורע או נוטע מדובר בסך הכל בדוגמה מאפיינת. באופה יעשו מזה עניין כי אפיה לא היתה באופן רחב כך שלא ברור שהיה נחשב לאב בפני עצמו או שבכל אופן היה ידוע ממקורות אחרים שהתקדים הרשמי שמקובל להשתמש בו הוא בישול. רב האי גאון נקט דברים שאפשר שאף תופס אותם כתולדות של עיסוק בסממנים או ככלולים יחד עימם כמותו אב.

מתוך הדברים מתגלה לנו יסוד שלא הבחנו בו עד כה בתשתית איסור המלאכה בשבת, שרעיון אחר בו מאשר בריאת העולם או עבודת מצרים, והוא שמלאכות שבעבודת המשכן שזוחות שבת (לפחות אם לא ניתן לעשותו באופן שלא ידחה את השבת כגון באופן מותר או לפני שבת), הן מלאכת קודש, ולפיכך מותרות. מה שאיננה כזו באופייה, אסורה בשבת.

לעניין בירושלמי אין צורך לומר כרב האי גאון – הירושלמי מצא במשא בני קהת מקור דין להגדרה של מלאכת הוצאה אף שלגבי מניין המלאכות אף הוא מסתבר לומד רק משלבי ההקמה או בגלל השלב בו מופיעה הסמיכות בתורה או בגלל שאחר שרואים המלאכות בשלב ההקמה להתייחס לדברים שקשורים בתפעול זה להתפרץ לדלת פתוחה שכן מלאכות אלה כבר כוסו.

אמנם אם ההסבר הוא שמלאכות אלה כבר כוסו מתיישבת השאלה מדוע לא לומדים מהכנת הקורות או הליכי הטיפול בעצי השיטים בירושלמי ובבבל. אף שאפשר שלא דובר בכך כיוון שביחס לעצים לא היו במשכן שכן הטיפוליים של חרישה וזריעה כבר נעשו עוד לפני הציווי ואפשר שאף הקצירה ועיצובם לקורות. לכך נקטו דברים שכל ההליכים נעשו במשכן אן שרק מהם ניתן ללמוד כפי שנוקט רב האי גאון או משום שלא היתה סיבה לנקוט דוקא דוגמא פחות נוחה בכך שההליכים אינם כוללים מלאכות עד הבישול לעומת סממנים או פת.

הירושלמי

הירושלמי⁶⁴ מביא ארבע דעות לגבי מניין שלושים ותשע אבות המלאכה:

- א. כמספר הופעת המילה מלאכה בתורה.
- ב. כמספר הופעת המילים מלאכה או עבודה בהקשר של המשכן.
- ג. כגימטריית המלה "אלה" – 36 (א=1, ל=30, ה=5) בתוספת 3 היוצא מניתוח דברים זה ריבוי שמיעוטו = 2 והי' הידיעה יתורו מוביל להוספה 1 נוספת כך שהסיכום הוא שלושים ותשע.
- ד. ע"פ נוהג הדיבור בזמנם שהגו את האות ח' כ-ה', מובילה לחישוב גימטריית

⁶⁴ סוגיה על משנת ל"ט אבות המלאכה.

המלה אלה ל 39 (א=1, ל=30, ה=ח=8).

בעלי דעות ג ו-ד הנם רבי אבהו תלמידו של ר' יוחנן ורבנן דקיסרין מדור שני לאמוראים. שאלת הירושלמי המובילה לדעות אלה היא מנין לשלושים ותשע מן התורה?
"מניין לאבות מלאכות מן התורה?"

בהבנה ראשונית, מתקבל הרושם, שהשאלה היא - מה המקור לכך שיש שלושים ותשע אבות מלאכה. מבחינה זו, מדובר בצורת לימוד די חריגה לקבל מידע מהכתוב. וכי לא יכלה התורה לכתוב משהו קצת יותר ברור? אף שחז"ל מתייחסים לעניין, לכאורה, באומרים ש"הלכות שבת כהררים התלויים בשערה", מסתבר, שאין כוונתם ל"שערה" זו שרק בדור שלישי לאמוראים נאמר. מתברר שככל הנראה כאן כבמקומות רבים בתלמוד הכוונה היא: כיצד דבר הידוע ממקור אחר נרמז בתורה.

סתירה בירושלמי וישובה

בהמשך הירושלמי לאחר מספר דיונים נוספים מובא שכל המלאכות היו במשכן. הגמרא ג"כ מידי פעם, מתעניינת בחלק מהמלאכות היכן היו במשכן. קשה, מדוע עמדה זו לא הוצגה יחד עם שאר הדעות? כ"כ קשה, שנראה שאין מי שחולק על העמדה!

אלא שיש ליישב כפי שהתוסי רצה ליישב, כי מספר המלאכות נלמד באחת מארבע הדרכים, ומה הם המלאכות עצמם שיש לברור מתוכם? - המלאכות שהיו בבניית המשכן.⁶⁵

אולם, לפי מה שאמרנו קודם לכן, נראה שיותר ראוי לומר, שהירושלמי סובר אך ורק שהמלאכות היו במשכן ולפיכך נאסרו. הדיון ביחס למניין, הנו ניסיון לאשש את מספר המלאכות והגדרות סוגיהם, ע"מ לתת תוקף נוסף לרשימת המשנה, כפי שטענו אף בבבלי, ולא הצגת חלק ממסלול ההגעה להגדרת המלאכות כפי שרצו בעלי התוספות.

ביחס למלאכות שיש ללמוד מהם, בשונה מרב האי גאון הרואה בלימוד ממשא בני קהת לימוד לכלל המלאכות, בפשטות הלימוד הוא רק ביחס למלאכת הוצאה. שאר מלאכות ילמדו מהקמת המבנה כפי שבררנו בדיון בשיטת רב האי גאון.

⁶⁵ תפיסת התוספות הועלתה באופן בסיסי בגמרא עצמה. הגמרא (שבת עג:) בניסיונה להבין מדוע זריה ברירה והרקדה הן שלושה אבות שונים למרות דמיונם הגדול מנומקת בכך שהם היו במשכן ולכך נמנו כאבות בפני עצמם. כשהגמרא שואלת מדוע לא נמנו יותר מלאכות שכן היו יותר במשכן, טוען רבא שהסיבה למנייתם לפי רבי היא עקב צורך למלאכת מכסה של שלושים ותשע. עקב זאת אף שהיו עוד אפשרויות של מלאכות שניתן היה למנותן, פיצלו רק באופן חלקי ע"מ להגיע למספר הנחוץ.

הגמרא אינה מקבלת הסבר זה בטענה שניתן היה בכל אופן להוציא אחרים מהרשימה ולהכניס אחרים שלא נמנו. ע"כ, היא מקבלת את הסברו של אב"י שיש סיבה לא למנות אחרים שלא נמנו. על אף שע"פ אב"י אין צורך להתייחס לכך שיש מספר קצוב של מלאכות על פי רבי - אף ללא מספר קצוב לא הייתי משלב אחרים ברשימה - כך שלכאורה, הרשימה היא אידיאלית בכך שמנויים בה כל המלאכות שבמשכן, אף הדומות, כל עוד שראוי למנותן בכך שהן שוות לכל נפשי, כפי שאב"י מנמק, על פי רבא מובן מדוע היה צורך להחשיב לפי רבי את שלושת המלאכות כמלאכות שונות. הרי א"כ תיאוריית התוסי כבר מובעת בגמרא ע"פ רבי ואפשר שאף אב"י יודה לדברים האמורים בדעתו של רבי.